

ДР АГНЕС БЕНЕТ НА ЧЕЛУ БОЛНИЦЕ ШКОТСКИХ ЖЕНА НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ

Славица Поповић Филиповић

Сунчана обала, Аустралија

Секција за историју медицине Српског лекарског друштва

Сажетак

Први светски рат је широм европских бојишта исписивао свирепе странице светске историје, када је др Елси Инглис, уз помоћ суфражеткиња основала Болницу шкотских жена за службу у иностранству (the Scottish Women's Hospitals for Foreign Service).

Међу бројним хероинама у састав десет болница Шкотских жена у Србији и са Србима на фронтима била је др Агнес Бенет (dr Agnes Elizabeth Lloyd Bennett, 1872–1960), Аустралијанка, лекарка на Новом Зеланду, са дипломом шкотског универзитета.

На почетку Великог рата на путу за Европу, др Бенет се придружила једној болници у Каиру, у спасавању бројних рањеника са Галипоља. На Солунском фронту, др Бенет је руководилац Болнице шкотских жена, „Јединица Америка“, у Острову. Болница у пратњи Треће српске армије, исписала је историјска сведочанства и имала исцељитељску улогу за велики број српских рањеника, после славних битака на Горничеву и Кајмакчалану.

Др Агнес Бенет, доктор медицинских наука, борац за женска права, носилац је Одликовања Британске империје, Ордена Светог Саве и Медаље српског Црвеног крста, поштована у Аустралији, на Новом Зеланду и Европи. Хуманиста без граница, исцељитељ у два светска рата, племенит филантроп у миру, др Агнес Бенет је с пуним правом добила своје заслужено место у међународној историји медицине.

Почетак Великог рата у Европи покренуо је талас патриотског одушевљења и велику мобилизацију војника, на коју су се огласиле и жене из свих делова Старог континента. У Великој Британији борбене суфражеткиње су одбијене да буду примљене у војне медицинске редове, што покреће организовање добровољних медицинских јединица. Међу првим била је Болница шкотских жена за службу у иностранству (the

Scottish Women's Hospitals for Foreign Service), неприхваћена у домовини, али је уз велику подршку и признање прешла границе Шкотске и Енглеске, отишла у Белгију, Француску, Русију, дошла до Србије и пратила Србе на свим фронтима.

Једна од првих промоција Шкотских жена пренела се Лондоном 20. октобра 1914, говором др Елси Инглис „Шта жене могу да учине и како могу да помогну у рату“. Од тада хиљаде говора, скупова и састанака одржано је широм Британске империје у корист промоције Болница шкотских жена. У име Шкотских жена две храбре жене су прешле океан како би на далеким обалама упознале народе о оснивању болница и њиховој хуманитарној мисији. Госпођица Кетрин Бурк (Miss Kathleen Burke) је обилазила градове Америке и Канаде, док је госпођа Елизабет Абот (Mrs Elizabeth Abbott) отпутовала у Аустралију, на Нови Зеланд и у Индију, где су наишле на топао пријем. Помоћ је пристизала са свих страна света и Комитети Шкотских жена у Единбургу, Глазгову и Лондону, су прионули на посао.

Овај јединствени феномен женске медицинске и хуманитарне помоћи у Великом рату, који је укључио преко хиљаду триста особа, подржала је Национална федерација жена, а историјску улогу лидера понела је шкотска лекарка, др Елси Инглис (dr Elsie Maud Inglis, 1864–1917). Рођена је у Индији испод Хималаја, одрасла на Тасманији, образовање стекла у Шкотској. Елси Инглис је студирала медицину у Единбургу и Глазгову, где је стекла лиценцу лекара 1892. Др Инглис је, 1889–90. године, била једна од три оснивача Медицинског факултета за жене у Единбургу (the Edinburgh College of Medicine for Women). У Националном удружењу жена у Единбургу, др Елси Инглис је покренула борбу жена против вековне заблуде о потчињеном положају жене у образовању, запослењу, социјалној заштити, породичном и друштвеном статусу.

У Великом рату др Инглис се посветила формирању Болнице шкотских жена, а од четрнаест основаних болница десет је било намењено Србима. Шкотске жене су имале своје болнице: у Крагујевцу, Младеновцу, Ваљеву, Лазаревцу, по једну у Француској (Sallanches), на Корзици (Ajaccio) и на Руском фронту и Добруци, праћеном Транспортном јединицом. На Солунском фронту су радиле три Болнице шкотских жена: „Јединица Гиртон и Њунхам“, „Јединица Америка“ и доцније „Јединица др Елси Инглис“, под управом др Анете Бенсон (dr Annette Benson), у пратњи Транспортне јединице. Она је основана као меморијална болница, у знак сећања на др Елси Инглис, оснивача и спиритус мовенс целог покрета, прве жене, која је понела српски Орден Белог орла, првог реда.

Болница шкотских жена у Острову

У Великом рату, на Солунском фронту савезничке енглеске, француске, канадске и руске болнице прошириле су се од Солуна, преко Могленске равнице, дуж Црне Реке, све до подножја Кајмакчалана. По договору

у Паризу, српске болнице су биле под управом француског санитета, а српском санитету је припала организација завојишта и евакуација рањеника. Слободарског духа и осећања професионалне моћи, српски лекари нису прихватили зависност, што је довело до оснивања Прве Српске пољске хируршке болнице у Василици (14. јуна 1916), која ће се септембра 1916, преселити у Драгоманце. Организација хирургије је дело др Михаила Петровића (1863–1934), хирурга са дугогодишњим искуством из нишке Моравске сталне војне болнице. Француска контеса, Шабан де ла Палис помогла је оснивање, а руководилац је био др Љубиша Вуловић (1879–1953), потом др Ђорђе Нешић (1873–1969). У пратњи Друге српске армије, болница се прославила „на Могленском фронту, а служиће у историји српског ратног санитета као модел и школа како треба једна пољска хируршка болница да изгледа“, записано је у похвали генерала Степе Степановића.⁽¹⁾ Друга Српска пољска хируршка болница организована је у Соровићу, под управом мајора др Ивана Поповића, а имала је помоћ племените госпође Де Ренак. Болница шкотских жена са др Агнес Бенет, појачана Српским хируршким завојиштем, на челу са др Чедомиром Ђурђевићем, функционисала је као Трећа пољска хируршка болница и пратила је Трећу српску армију. Ове три болнице су добиле карактер армијских болница, а својим постојањем оствариле су тежњу српског санитета за већом аутономијом и независношћу. Доцније 13. марта 1917, отворена је „Српска резервна болница престолонаследника Александра“, у Солуну, као главна српска болница у егзилу, а под управом др Љубише Вуловића.

На Солунском фронту, од новембра 1915, радила је Болница шкотских жена, „Јединица Гиртон и Њунхам“ („the Girton & Newnham Unit“), предвођена др Ен Луиз Мекилрој, која је после Великог рата била прва лекарка са звањем професора на Медицинском факултету у Лондону. Јединица је, од почетка до краја (8. мај 1915 – 1. септембар 1919), била под руководством др Ен Луиз Мекилрој (dr Anne Louise McIlroy, 1874–1968), која се у Солуну, као и по ослобођењу у Србији, посветила рехабилитацији и ортопедској протетици бројних српских ратних инвалида.

Овој болници ће се убрзо придружити и друга Болница шкотских жена, „Јединица Америка“ на челу са др Агнес Бенет, која је допловила из Енглеске у Солун, 13. августа 1916. Цела болница је привремено била смештена у залив Микра, а укрцавање, као и искрцавање опреме од 1.400 бала, била је заслуга самих чланица болнице. Болничко особље су чиниле искључиво жене: прве школоване лекарке, обучене медицинске сестре и болничарке, возачи амбулантних кола, које су долазиле из свих делова британске империје.

Поред главно-командујуће лекарке Агнес Бенет (dr Agnes Bennett, 1872–1960), из Аустралије, екипу су чиниле: др Лилијан Купер (dr Lilian Violet Cooper, 1861–1947), хирург из Бризбена, Мери Џозефин Бедфорд (Mary Josephine Bedford, 1861–1955), филантроп из Бризбена, др Џеси Скот (dr Jessie Ann Scott, 1883–1959), у Шкотској завршила медицину (Единбург,

1912), била лекарка у Крајстчерч (Christchurch) на Новом Зеланду, у Србији у саставу Шкотских жена са др Елси Инглис у Крагујевцу и Крушевцу. Мало касније придружиће им се још једна лекарка из Аустралије, др Мери де Гарис (dr Mary Clementina De Garis, 1881–1963), из Џилонга (Geelong), која је била друга жена у Викторији са дипломом медицине. У екипи лекара су две Шкотланђанке, др Сибил Луис (dr Sybil Lonie Lewis, 1874–1918), ветеран из Болнице шкотских жена, под управом др Елис Хачинсон (dr Alice Hutchinson) у Ваљеу и др Ана Лејла Мункастер (dr Anna Leila Muncaster, 1885–1930), лекар у болници Српског потпорног фонда у Крагујевцу (под командом госпође Стобарт), држала диспанзер на Руднику, била учесник повлачења преко Албаније, најдуже са Србима.

Др Бенет и пуковник др Роман Сондермајер (1861–1923), Начелник санитета Врховне команде на Солунском фронту, са другим представницима српског војног санитета разматрају где сместити болницу. Пољска болница Болнице шкотских жена, предвођена с др Агнес Бенет, добила је коначно одређиште. Било је то на обали језера Острова (данас Вегоритис), три миље северно од железничке станице у селу Острово (Арниса), на пола пута између места Едесе и Флорине, а у подножју Кајмакчалана. Сви су сматрали да је положај стратегијски оправдан, јер се Острово налазило на железничкој прузи, погодно за снабдевање и евакуацију рањеника. „Јединица Америка“ је понела назив по америчким филантропима, чија су имена била исписана на болничким креветима.

Чланови српског војног санитета, са српским официрима пожелели су топлу добродошлицу особљу Болнице шкотских жена. Болница ће бити прикључена Трећем српском хируршком завојишту, са лекаром аташеом др Чедомиром Ђурђевићем (1866–1940), који је дипломирао медицину на Универзитету у Бечу, а хирургију усавршавао код чувеног професора Гусенбауера. Штаб Врховне Команде војводе Петра Бојовића и Врховна команда српског војног санитета, са начелником др Романом Сондермајером, донела је одлуку о распореду санитетског особља на Солунском фронту. За хирурге консултанте постављени су пуковници: др Чедомир Ђурђевић, др Јордан Стајић и др Војислав Субботић. У Острову др Ђурђевић је руководио са два болничка одељења, укупно 40 постеља, од којих је десет било намењено српским официрима. По речима шкотских жена, др Ђурђевић је био „лекар топлог срца, приступачан, увек спреман да помогне, омиљен међу пацијентима“, човек „*par excellence*“. Касније, др Ђурђевић је промовисан у генерала и изабран за управника Војне болнице у Београду и професора хирургије на Медицинском факултету у Београду.

Дужност лекарског помоћника поверена је медицинару Урошу Ружичићу (1891–1966), али како је он био полиглота и говорио француски, турски, грчки и енглески језик, постао је неформални преводилац и професор српског и енглеског језика. Урош Ружичић је дипломирао на Медицинском факултету 1919. године у Бордоу (Француска) и постао доктор медицинских наука. Након специјализације педијатрије, др Ружичић је

изабран за ванредног професора на Медицинском факултету у Београду. Поред професора Ранка Михаиловића благајника, у организацију болнице су укључени наредник Милан Машаловић, поднаредник Милосав Стојановић, капетани Сима Барјактаровић и др Војислав Миловановић, грађански лекар из Призрена (држао бесплатну амбуланту за цивиле у Острову), укупно од 60 до 80 српских болничара и војника.

Радни дан за све, подједнако је почињао јутарњом пиштаљком у 6.30, а на починак се одлазило у 9.30, са три сата дневног одмора, пола дана недељно и један слободан дан месечно. Док су Шкотске жене смештене под шаторима, чланови српског санитета су живели у озиданим колибама на обронцима кампа у којима су имали своје огњиште. Пољска болница од 200 постеља, смештена у двадесетак редова шатора почела је да ради половином септембра 1916. На почетку, намењена искључиво хирургији (160 постеља за хирургију, а 40 постеља за болничко одељење), а са порастом оболелих од маларије постаје мешовита болница. Болница је имала одељења: хирургије, болничко, рендген, бактериолошку лабораторију, диспансер, пријемно са пратећим магацином санитетског материјала, кухињом, вешерницом. Др Лилијан Мункастер, специјалиста бактериологије, била је заслужна за опремање лабораторије. Целокупно особље чине искључиво жене, од 25 до 45 година старости. Др Бенет, је била у пуној физичкој и менталној снази, с претходним хируршким искуством у болници у Каиру, на спашавању рањеника са Галипоља.

Особље од 60 чланица чине: пет лекарки хирурга, 20 обучених медицинских сестара, 10 болничарки, главна медицинска сестра Мод Теит (Miss Maud Ellen Tate), администратор Флоренс Џек (Miss Florence Jack). Болничко особље су Енглескиње, Шкотланђанке, Иркиње, Велшанке, а има их и са обала Пацифика, из Аустралије и са Новог Зеланда. Док цела болница долази из Енглеске, др Лилијан Купер и Мери Бедфорд су стигле у Солун, бродом преко Индијског океана и Суецког канала.

Комитет Болница шкотских жена је поставио врло строга правила: забрањена је употреба шминке, накита, ношење ципела са високим потпетицама, пушење у болници и на јавним местима. Униформе су биле обавезне: лети су то биле блузе, дугачке сукње и дугачак сиви вунени капут са тартан шаром на реверу, а лети сива памучна униформа са марамом у шкотском каро. Беџ и тартан трака на шеширима лекарки и капама медицинских сестара и болничарки су била специјална обележја Шкотских жена на свим фронтovima. Главномандујућа Агнес Бенет, држала се велике дисциплине у раду саме болнице, али није подржавала војничке манире и салутирање, а све чланице је ословљала првим именом. „У нашем кампу, владало је дивно сестринско расположење. Од нас се није очекивало да смерно салутирамо нити да се осећамо понижено на било који начин у присуству наше шефице. Наша пољска болница је била национална и интернационална комбинација, као да је направљена по мојој жељи...Имали смо најљубазније администраторе, најспособније главне сестре, најславније

вође, најсвестраније секретарице, и све у свему, најбољу јединицу.“⁽⁵⁾ Изузетак шкотских униформи је чинила др Бенет, са Акубра шеширом, и чланови српског санитета, који су носили шајкаче.

Била је то једна од ретких болница, која је имала „привилегију“ и „војничку част“ да буде на првој линији фронта. Лекарка Бенет јавно показује да јој је драго што је са Србима: „Сазнање да смо ми дошли овде добровољно да им помогнемо, а није нас послало никакво Војно министарство са наређењем донетим на некој конференцији, мења потпуно ситуацију.“⁽⁷⁾

Село Острово, на обали језера Острово у Могленској равници је 135 км удаљено од Солуна. Болнички камп са извором свеже воде, окружен је дрворедом брестова и планинским венцем у даљини. Мада на воловским колима, болница је имала сопствене пумпе и резервоаре. Док разгледају околину виде више српских војника, који су поправљали пут и др Бенет записује да се радује да их види јер су „увек били спремни да помогну“.

Болница је кренула ка одредишту. Прави конвој, колона од 39 камиона и амбулантних кола изазвала је опште дивљење и интересовање. Земљиште је рашчишћено, шатори постављени, застава међународног Црвеног крста изложена, мада су оближње британске болнице бр 36 и 37 бомбардоване упркос обележјима. Неколико српских пунктова-завојишта радило је на обронцима Моглен планине, али најближа болница се налазила у Солуну.

„Горничево“ је било прво српско завојиште, које је др Бенет посетила са својом екипом. Мада се Завојиште стално селило, назив Горничево је задржано до краја рата. „Завојиште је смештено испод малих, старих шатора на каменом и песковитом тлу, присутном танким слојем сламе, а на њој леже рањеници, чак и они најтежи. За оне који су седели није ни било места, они су седели или лежали напољу на земљи...Поред њега се налазио један мало већи шатор са подом од голе земље или глине, где се налазила спаваоница и менза за медицинско особље. О комфору није било ни говора. Српски лекари су водили врло тежак, напоран живот, везан са ратним походом, праћен страшним стресовима у раду, док су рањеници стално пристизали у малу пољску здравствену станицу, и често у толико великом броју да су лекари једва стизали да свима помогну.“⁽⁶⁾

Рад Болнице шкотских жена у Острову пратио је „Одред моторних санитетских возила Болница шкотских жена“ (the Scottish Women's Hospitals Motor Ambulance Column), познатим под именом „Транспортна јединица“. Основана је у Великој Британији као посебна јединица, са 18 чланица, возним парк од шест фордових аутомобила, под руководством госпође Кетрин Харли (Mrs Catherine Mary Harley, 1853–1917). Транспортна јединица је стигла у Солун у исто време кад и Болница шкотских жена и била је смештена на периферији Острова. Болница шкотских жена заједно са Транспортном јединицом је одиграла важну улогу као главна хируршка и транзитна болница у време битке за Кајмакчалан, септембра 1916. Болница шкотских жена и Транспортна јединица су биле превасходно

намењене Србима, али су пружале помоћ енглеским, француским, руским, италијанским војницима, као и грчком локалном становништву.

Лекарке, које су се уписале у историју болнице су: dr Agnes Bennet (4.8.1916–1.9.1917), dr Anna Leila Muncaster (4.8.1916–1.5.1918), dr Sybil Lonie Lewis (4.8.1916–1.12.1917), dr Lilian Cooper (1.8.1916–1.9.1917), dr Jessie Ann Scott (4.8.1916–1.5.1917), dr Mary Clementina de Garis (27.2.1917–30.9.1918), dr Joan Kennedy Rose (28.9.1917–1.5.1918), dr Hellen Lillie (15.5.1917–28.11.1917), dr Mabel Nellie Blake (17.4.1918–14.5.1919), dr Isobel Emslie (13.8.1918–1.9.1919), dr Grace Winifred Pailthorpe (29.8.1916–1.10.1916).

Кајмакчаланска битка, „Хомеровска битка у облацима“

Врстан познавалац ратне стратегије и тактике, генерал Милош М. Васић (1859–1935), је на почетку Солунског фронта командовао Првом армијом. Војвода Живојин Мишић је преузео команду Прве армије по доласку са Крфа, а генерал Милош Васић је командовао Трећом армијом, која је у свом саставу имала чувену Дринску дивизију. После храбре одлучујуће борбе, заузимања Кајмакчалана и освајања највише коте 2525, на дан 17. септембра 1916. године, српске трупе су ступиле на слободно тло своје отаџбине. Велике битке за Кајмакчалан су трајале од 12. до 30. септембра. Ова права епска борба на Солунском фронту завршена је победом, али са многим жртвама. Заслуга и част славне победе припада Дринској дивизији, са појачањем Дунавске дивизије и Добровољачког одреда војводе Вука Војина Поповића. Након победоносне битке на Кајмакчалану, водила се велика битка за животе рањеника у завојштима и болницама, које су пратиле фронт. Велика пожртвованост и помоћ дошла је од Шкотских жена, под командом др Агнес Бенет, која је на признања одговорила: „Били смо на правом месту и у право време – битка за Горничево, а олуја са Кајмакчалана управо је започела.“⁽²⁾

Добровољац Транспортне јединице Болнице шкотских жена у Острову, Едвард Стебинг (Edward Percy Stebbing, 1870–1960), универзитетски предавач из Единбурга, као учесник догађаја и аутор „На српском фронту у Македонији“, оставио је једно од најлепших сведочанстава о славној победи: „Срби се никад нису борили боље него кад је Трећа српска армија, којој иначе ми с поносом припадамо, освојила врх Кајмакчалана после једне Хомеровске и дивовске борбе, и тако поново ступила ногом на тло своје родне груде.“⁽³⁾

У пратњи Треће српске армије, Болница шкотских жена, појачана Првим српским завојштем, под командом др Чедомира Ђурђевића примила је велики број рањеника након Кајмакчаланске битке. По речима аустралијске болничарке Стеле Френклин „Болница је обавила херојску дужност под херојским условима“.

Септембра месеца 1916, сва возила Транспортне јединице су била ангажовала у евакуацији рањеника са Завојштва Дринске дивизије, које

је примило преко 500 рањеника. Завојиште под командом резервног санитетског мајора др Михајла Дуњића (1874–1937), познатог шабачког хирурга, заједно са резервним санитетским капетанима др Светиславом Шохајићем и др Јованом Крањчићем, а уз помоћ болничких патрола и пуковских превијалишта, спремно је дочекало почетак операција на фронту. Амбулантна кола су обично ишла до Завојишта и назад у конвоју и преносила до петнаестак рањеника одједном. У ту сврху постојала су специјално направљена носила за преношење тешко рањених војника, понекад су рањеници преношени на мазгама, а пуно пута на рукама. Сваки транспорт у једном правцу трајао је најмање два сата а обављао се искључиво дању, кривудавом линијом по стрмим планинским путевима, праћен кишом и ветром, великим болом и патњом рањеника.

Болница је на самом почетку примила 204 пацијента, а они су захтевали хитну санацију ратних рана и повреда, најчешће уклањање метака и шрапнела, десет ампутација за два дана. *„Завоји су често били стављени на тешке вишеструке фрактуре са великим повредама, које су претиле да се брзо инфицирају и захтевале су темељно чишћење сваког дана. Често је било неопходно да се даје анестезија или да се обаве мале операције у самим одељењима.“*⁽⁷⁾ Болничке дужности није било лако обављати, јер је особље радило у смањеном броју, а њих десетого је оболело од маларије. За пет недеља постојања болнице урађено је 200 операција, примљено 400 пацијената, записала је др Бенет у свом дневнику, 23. октобра 1916. године. Целокупно особље је функционисало добро и чинило једну сложну и пожртвовану екипу пратећи „битку у облацима“. Тешке ратне ране су праћене бројним гангренама, па отуда на хируршком програму ове болнице биле су све чешће ампутације.

Медицинске сестре су подељење по екипама, а свака екипа од три сестре била је распоређена да брине за 40 пацијената. Операције су вршене до дубоко у ноћ а стерилизација инструмената вршена је ноћу. Примена рентген-апарата је била од велике помоћи у дијагностици ратних повреда. За осам недеља болница је примила 523 рањеника од којих је преминуло 60. Неки би преминули на путу или пак по самом доласку у болницу. Чим би се пацијент опоравио у болници и био способан за пут, пребачен је у француску евакуациону болницу близу железничке станице у Острову. У овој транзитној болници пацијенти су се одмарали на носилима, добијали мало хране и пића, али понекад данима њихове ране нису превијане док не би стигли у главну болницу.

Лекарка Бенет је изразила жељу да види место велике српске битке и генерал Васић је повео на највиши врх Кајмакчалан. Видно узбуђена страхотама рата али и осећања слободе, др Бенет је записала: *„Стајала сам на српској територији први пут – на малом повраћеном простору. Призор је био диван! Преко широке равнице смо могли да видимо беле џамије и минарета града... Нема дилеме, да су то Срби извели просто невероватно... Како су они освојили Кајмакчалан право је чудо, пењајући се све време уз те*

литице... без сумње Срби су постигли диван напредак под командом генерала Васића. Срели смо још неколико других официра тамо горе, сви врло љубазни према нама, један посебно говорећи колико много нам дугују за све што смо учинили.“⁽²⁾

Освајање Кајмакчалана и дружење са Србима остало је у посебном сећању Мери Бедфорд, која је по ослобођењу у Аустралији на парадама у Бризбену, с поносом носила Орден Светог Саве. „Срби су се храбро борили, безброј пута и против далеко јачег непријатеља, па они који су преживели су сад страшно измучени и истрошени. Кајмакчалан, где је сахрањено на стотине њихових мртвих као и њихових непријатеља, је вечит споменик њиховом хероизму и издржљивости. То је једна од стварно одлучујућих битака и историји овог рата, и која је завршена победом Срба у условима које је немогуће описати. Они су се суочавали са тешким заразама и болестима, одвојени од својих породица, о којима нису примили никакве вести годинама. Све тегобе и страдања су њима наметнута, али све то им није уништило дух и Срби су све то херојски поднели сами. Сасвим сами.“⁽⁶⁾

Након дуготрајних борби од августа до децембра 1916, борбе су утихнуле, што је погодовало одмору и новој организацији војске и санитета. Са доласком зиме са великим мразевима и снеговима, путеви су закрчени и болница скоро изолована. Пристижу све чешћи случајеви скорбута, јер је несташица адекватне хране на првој линији фронта. Маларија и рецидиви удружени са анемијом и умором све више узимају маха међу војницима, али и медицинским особљем. Крајем 1916. и почетком 1917, извршена је консолидација и поновна организација српског санитета, која је одговарала завршним операцијама на Солунском фронту. Болница шкотских жена је продужила рад са седиштем у Острову.

Транспортна јединица

Мада је организација српског санитета на Солунском фронту, била по француском моделу, чланови српског санитета су имали велику одговорност, а посебна болна тачка је била евакуација рањеника. Свака болничка чета и болничка патрола имала је примарни задатак да пренесе рањенике са пуковских превијалишта до дивизијских завојишта и спреми их за даљу евакуацију. Дивизијска завојишта, која су била у организацији српског санитета, имала су три пункта формирана по угледу на француска „алпска завојишта“, где се транспорт обављао на мазгама са столицама за рањенике, док је болничка патрола преносила теже рањенике носилима. Мобилност Транспортне јединице Болнице шкотских жена, са локацијом у Острову, помогла је организовање ефикасне и адекватне евакуације рањеника.

Организација и стратегија евакуације рањеника на Солунском фронту, била је под руководством др Жарка Рувидића, санитетског пуковника

који је у време Кајмакчаланске битке обављао дужност начелника санитета Дринске дивизије: „Као средства за евакуацију, санитар је користио мазге са столицама за лакше рањенике, мазге са креветима за теже рањенике, двоколице и амбулантна кола. Врло значајну улогу у евакуацији рањеника имала је Транспортна јединица енглеских мисија госпође Харли и др Бенет. Мали Фордови аутомобили, санитети (амбуланце) вођени шоферкама из Болнице шкотских жена долазили су сваког јутра до III Завојшта да приме тешке рањенике и да их одведу до хируршке болнице у Острову. Без обзира на непогоде времена – по киши и снегу, а по рђавим и излоканим путевима, ови су аутомобили, вршећи свакодневно своју тешку дужност, допринели веома много те је евакуација тешких рањеника могла бити вршена веома брзо и без застоја, чак и у дане кад је завојште било претрпано рањеницима. Гђа Харли и др Бенет долазиле су до дивизијског завојшта да лично руководе радом на евакуацији. Њихов рад, као и рад свих чланова њихових секција заслужује свако признање и похвалу. У формирању посебне Транспортне јединице посебна заслуга припада госпођи Харли са ауторитетом из познате породице маршала Френча (на челу енглеске војске у Француској). Била је то госпођа која је на челу Транспортне јединице Шкотских жена дошла у саставу јединице ‘Гиртон и Њунхам’ из Француске на Солунски фронт. Мајка двеју младих болничарки с храброшћу и снагом официра организовала је преношење српских рањеника до најближих болница. Племенито срце хуманисте је показала у филантропској мисији када је отишла да помогне избеглице и народ у Битољу.“⁽⁴⁾

Почетком новембра 1916, Кетрин Харли је прешла у Манастир (Битољ), са др Хеигом (dr W. E. Haigh) и петоро чланова Српског потпорног фонда. Отворена је здравствена амбуланта, организовано допремање хране и одеће, а све у жељи да се помогне бројним избеглицама у Битољу, који је непрестано бомбардован. Госпођа Харли је страдала приликом једног ваздушног напада Битоља. Сахрањена је 7. марта 1917, уз све војничке почасте и као једина жена међу хиљадама војника почива на Зејтинлику.

„Све чланице су биле подједнако пожртвоване, било то у најодговорнијим тренуцима када се у болници непрестано оперисало или приликом транспорта рањеника по најопаснијим планинским стазама. Ускоро ћемо имати: 15 амбулантних кола, два камиона и један аутомобил. Амбулантна кола су обично путовала у конвојима и обично би довезли десетак или 14 пацијената одједном, па би онда они морали да чекају на пријем лежећи на носилама у пријемном шатору. Имали смо специјална бела носила за ту сврху са белим мантилима преко њих. То је нешто што смо лично измислили и увели, на чему сам често добила похвале од посетилаца.“⁽⁷⁾

Др Бенет, у свом извештају, хвали напоре и успехе свог особља али истовремено помиње захвалност српских рањеника и њихово дивљење према овим храбрим женама. Не зову их само „сестре већ их и доживљавају као сестре“, записала је Стела Френклин: „Срби су били смештени у сваком селу, и кадгод смо угледале шајкачу српског војника, знале смо на

основу само тога да имамо велику браћу, заштитнике, витезе, који ће нас заштитити и да ту можемо без икакве зебње да улазимо и излазимо из кућа кадгод то желимо“.⁽⁵⁾

Истурен болнички пункт у Добравени

Др Бенет и остали лекари у Болници шкотских жена суосећају са великим губицима српске војске, брине их како помоћи рањеницима у евакуацији са фронта до најближе болнице. Временске непогоде као и напредовање српске војске мењало је утврђен план евакуације, па би понекад тешке рањенике послали директно возом у Солун или Вертекоп. Упркос великог залагања Транспортне јединице, др Бенет је увидела слабости евакуације: неблагоприятна евакуација рањеника и велика удаљеност болнице од фронта. Превоз тешко повређених војника на дистанци од 20 и више километара често је био кобан, што је др Бенет навело да предложи формирање једног болничког пункта ближе фронту. Али са Божићем дошла је сумња, да ли после свега треба преселити главну болницу у Бањици. Др Бенет је тражила одобрење од руководства српског војног санитета да у Добравени отвори један истурен болнички пункт са 30 постеља и малом али пристојном операционом опремом. Доктор Треће армије је подржавао идеју али др Сондермајер се двоумио јер није било решено повлачење особља у случају опасности. Пункт би био на удаљености од 16-23 км, а оне би могле и пешице у случају нужде. Сусрет и разговор са генералом Васићем уродио је плодом и Бенет је добила његов благослов. Убрзо је стигла и подршка др Сондермајера, на општу радост.

Руководство истуреног болничког одељења на самом фронту преузела је др Лилијан Купер, у коју др Бенет има велико поверење јер она је била прва жена хирург у Квинсленду, са дугогодишњем искуством лекара у аустралијској унутрашњости. Поред веште и спретне Мери Бедфорд, прекаљеног возача, са њима су две медицинске сестре и шест болничарки. Сестре и болничарке су се смењивале и једва чекале свој ред да могу да буду од помоћи. Тако је дотадашња евакуација по сваку цену била замењена хируршком интервенцијом на првој линији фронта. Болнички пункт је добро функционисао и оправдао своје оснивање, упркос отежаним зимским условима и ратним недаћама.

Око нове године тутњава артиљерије са фронта чула се све гласније и др Бенет је бринула о особљу у Добравени. „Послала сам наређење о спаљивању шатора и друга упутства у случају да морају да се повуку, а уз то још једна амбулантна кола. Оне би могле да се повуку у двоја амбулантна кола, али без пртљага. Стрепим да ће можда понети ствари, које би им свакако сметале. Тешко је поверовати да непријатељ може да стигне преко планинског венца, који нас дели од Битољске равнице, али ко зна?“⁽²⁾

Др Бенет је посетио резервни мајор др Војислав Кујунџић (1872–1944), шеф амбуланте у Добравени, иначе лекар из чувене плејаде бечких ђака, који ће по ослобођењу уређивати часопис „Здравље“. Приликом посете на дан 23. јануара 1917, др Кујунџић јој се захвалио на пожртвованом раду истуреног болничког одељења. Истовремено се распитовао: „Да ли ће оне, у случају да се српска армија повуче, остати у Добравени да лече Русе и Италијане“. Др Лилијан Купер је у Добравени пружила помоћ бројним руским рањеницима, па јој је на самом фронту уручен руски царски Орден Свете Ане.

Болнички пункт је био на надморској висини од 1.500 м, одакле су се видели минарети у Битољу, окруженом планинама под снегом. Непријатељ је био на раздаљини мањој од шест километара, а чуло се непрестано бомбардовање вароши. Своје осмомесечно искуство хирурга у истуреном болничком пункту, др Купер је описала: „Најтеже ране су биле од експлозија граната, јер је много рањеника добијало гангрену, а такве је било најтеже лечити. Све похвале у превијалишту су заслуга капетана Радивојевића, који је стално био пожртвован према свима.“⁽⁶⁾

Руковођењем Транспортне јединице, Мери Бедфорд је често обилазила српска превијалишта, учествовала у евакуацији рањеника: „У превијалиштима није било неког комфора, али су сви пацијенти који су пристизали на мазгама са фронта, били ту нахрањени и одморени. Њихове ране су увек пажљиво и стручно превијане, док су сламарице, на подовима шатора, где су лежали, изгледале чисто. Невероватна храброст и витештво српских војника је било евидентно на тим вожњама амбулантним колима. Они би издржали болове и хладноћу без речи, а након муког путештвија преко катакомби и гудура, они би се са осмехом захвалили возачу на њеној дивној пажљивој вожњи. Српски војник је врло привлачан, једноставног карактера, храброг духа који би могао да освоји планине, пун вере, и са срцем као у детета. Сестре у болници су увек говориле да су Срби као велика деца кад треба да их лече, а кад их спаадну највећи болови онда увек призивају своје мајке.“⁽⁶⁾

Болничка помоћ на пункту у Добравени се одвијала по плану, али изненада се појавио тифус код руских војника, што је условило поновни распоред снага. Ново престојавање захтевало је исељење пункта, па су др Лилијан Купер и Мери Бедфорд са својом екипом морале да поруше камп, уклоне трагове и пређу реку. Др Купер се доцније сећала тих дана: „Истурени пункт прво је био смештен у Добравени, у Македонији, на левој обали реке Черна, а после су Французи исти преселили на супротну страну реке, пошто су Французи желели да они и Италијани буду на истој страни реке, док би Срби и Енглези остали на другој страни реке. Тај истурени болнички пункт је остао тамо све до краја октобра. Онда је, због тешког гранатирања, премештен у Скочивир-око седам километара ближе фронту и близу реке.“⁽⁶⁾

Сређином августа 1917, након истека једногодишњег уговора са Болницом шкотских жена, др Лилијан Купер је предала хируршку дужност

др Лилијан Мункастер. У осмомесечном раду истуреног болничког одељења санирано је 152 пацијената, од којих је 144 било оперисано, а шеснаест је подлегло тешким ранама. Стотине и стотине њих је примило прву помоћ или први завој, пре него што би били пребачени доле низ планину до главне болнице. Др Лилијан Купер је на фронту одликована Орденом Светог Саве, који је у Аустралији чувала као посебну драгоценост.

Јануара 1917, по сељењу истуреног пункта у Добравену, Транспортна јединица се преселила на Јелак, испод Кајмакчалана. У једногодишњем периоду, септембар 1917. – септембар 1918, са овог положаја Јединица је прешла 100.000 км, а превезла је 8.477 рањеника. Након Мери Бедфорд, руководство Транспортне јединице преузела је Кетлин Дилон (Kathleen Dillon), из Енглеске. Пре доласка на Солунски фронт Кетлин Дилон је била у Болници британског Црвеног крста у Врњачкој Бањи у време епидемије пегавог тифуса. По доласку на Јелак, Транспортна јединица је прикључена Дринском завојишту, у чијем су саставу помогле евакуацију рањеника и болесника у завршним борбама за ослобођење Србије. „Вредне шкотске жене са својим малим санитарским ‘Фордовима’ дошле су чак до пуковских превјалишта и умногоме помогле евакуацију рањеника и болесника са фронта до дивизијских завојишта. Њима има да се захвали што је евакуација рањеника и болесника пред крај операција вршена брзо и без застоја.“⁽⁴⁾ У борбама за ослобођење Србије, Транспортна јединица предвођена Кетлин Дилон, прешла је пут од 740 км преко Прилепа, Велса, Куманова, Враћа и Ниша, да би стигла до Београда и Новог Сада.

Опраштање са др Агнес Бенет

Болница шкотских жена у Острову, са својим чланицама се уписала у епопеју Солунског фронта. У записима аустралијске књижевнице Стеле Мајлс Френклин сви имају своје место: хероине са беџом Шкотских жена, хероји са шајкачама, најбољи српски зубари, Гаврило Митровић, звани Гаја, генијалац и виртуоз у импровизацијама, Милан одан шофер др Бенет, мале позоришне сцене и славља у болничком кругу, стаситост и срдачност српских војника, незаборавна др Агнес Бенет: „Клеле смо се у нашу Агнес, а сви су имали велико поверење у њену осећајност и њене способности. Владао је велики дух другарства и нисмо се осећале нимало подређене у њеном присуству, нити смо биле приморане на било какве нежељене односе потичињености.“⁽⁵⁾

Поред великог броја рањеника, маларија на Солунском фронту је узимала свој данак међу војницима, а није мимоишла ни чланове медицинских мисија. Оболела од маларије, др Бенет је приморана да преда дужност и оде на лечење. Напушта болницу с тугом, јер њено срце је остало у Острову, са свима, болничким особљем, српским болничарима и рањеницима. Приликом испраћаја др Бенет, српски војници су

се постројили и салутирали својој лекарки, самарићанки са Пацифика. У знак благодарности за сву племенитост, даровали су јој ручни сат, редак поклон у ратно време. Пре одласка, др Бенет се опростила са особљем Болнице шкотских жена, а руководство предала др Мери де Гарис, земљакињи из Аустралије. Отишла је септембра 1917, а на Солунском фронту остао је назив „Др Бенет болница“. Убрзо је у болницу стигло њено писмо: „*Заиста се надам да болница ради добро а моје срце је још увек тамо... Срби су ми приредили изузетно леп испраћај, и говорили су са највећом захвалношћу о болници. Било је јако тешко растати се од свих њих – сви су били тако дивни.*“⁽⁶⁾

Особље Болнице Шкотских жена, српско завојаште и чланови српског санитета су се такође опростили са шефицом др Агнес Бенет. Др Мери де Гарис је наставила да руководи болницом, која је све више примала пацијенте оболеле од маларије. Као позадинска болница дала је свој допринос у завршним операцијама за ослобођење земље и радила до краја септембра 1918. У каснијем периоду у Болници у Острову радиле су: др Џоан Роуз, др Хелен Лили, др Мабел Блеик, др Греис Пеилторп и др Изабел Емсли.

Под руководством др Изабел Емсли (dr Isobel Emslie, 1889–1960), Болница шкотских жена је још једном поновила своју стару славу. У пратњи Прве српске армије са Солунског фронта болница је пребачена у Врање, октобра 1918. У врањској болници од октобра 1918. до октобра 1919, др Емсли, млада лекарка из Шкотске са Шкотским женама поделила је послератну драму епидемије пегавог тифуса и шпанске грознице. У послератном периоду „Јединица др Елси Инглис“, са Солунског фронта – из Драгоманаца, радила је у Сарајеву. Почетком августа 1918, др Чедомир Ђурђевић је са својом болничком екипом и мајором др Миланом Стајићем пребачен у Треће завојаште Шумадијске дивизије, где је формирао покретно хируршко завојаште – болницу, која је одиграла важну улогу у пробоју Солунског фронта.

Др Агнес Бенет, носилац Ордена Светог Саве и Медаље српског Црвеног крста

Храбра и по много чему посебна, др Агнес Бенет (dr Agnes Elizabeth Lloyd Bennett, 1872–1960), рођена је у Сиднеју, као шесто дете Агнес Амелије и Вилијема Бенета (William Christopher Bennett, 1824–1889), инжењера ирског порекла, који је у Новом Јужном Веслу радио као Начелник за путеве и мостове у време формирања аустралијске државе. Гимназију је похађала у Лондону и Сиднеју, а као ретка студенткињама на универзитету постала је друга жена Аустралије са академским звањем у природним областима (геологије и биологије, 1894). Диплому медицине стекла је у Единбургу 1899, на Медицинском факултету за жене, у чијем оснивању је учествовала др Елси Инглис 1889–90.

Предрасуде према женама лекарима одвеле су је 1905, у Велингтон на Нови Зеланд, где је радила у Болници за мајку и дете (St Helen's Maternity Hospital), као прва лекарка у једној државној болници. На почетку Великог рата била је једина жена хирург у болници у Каиру, у мисији спасавања бројних рањеника са Галипоља. Као руководилац Болнице шкотских жена у Острову на Солунском фронту, 1916–1917, у пратњи Треће српске армије, била је сведок и исцељитељ славних битака на Горничеву и Кајмакчалану. Самарићанка са Акубра шеширом, од првих корака на пешчаној сиднејској плажи, прешла је океан са жељом за ширим научним сазнањима, лекарка са пионирском улогом на Новом Зеланду, у прекоокеанским пловидбама у хуманитарној мисији лекара на фронтима Европе, у миру летела авионима, у циљу пружања лекарске помоћи у аустралијској унутрашњости, учесница на светској конференцији Интернационалне федерације универзитетски образованих жена, у Кракову, 1936.

Др Агнес Бенет је стекла титулу доктора медицинских наука, у Единбургу 1911, носилац је Одликовања Британске империје (the Order of British Empire, 1948), Ордена Светог Саве трећег реда, и Медаље српског Црвеног крста (1917), уважена и цењена у Аустралији и на Новом Зеланду. У трагањима за сопственим професионалним идентитетом, стигла је до Новог Зеланда, који је постао њена друга домовина. Нови Зеланд је постао прва земља у свету, која је усвојила право гласа за жене, подједнака права на студијама, једнакост у звањима. Др Агнес Бенет, исцељитељ многих рана у два светска рата, племенитим делима филантропа у миру, добила је с пуним правом своје заслужено место у историји медицине.

Слава са Солунског фронта пратила је др Агнес Бенет и по повратку у Аустралију. Док су новине писале о хероини са Балкана, српско друштво у Сиднеју јој је приредило свечано славље. Сиднејски лист „Sydney Morning Herald“, објавио је интервју с др Агнес Бенет (26. децембар 1917).

Сви лекари жене... „Искрцали смо се у очекивано време у Солуну, да бисмо одмах били послати на Битољски фронт, и били тамо у току првог пробоја. У то време Срби нису имали никакав транспорт, а стање, које смо затекли при доласку могу само да опишем као страшно. Тешко је поверовати како је све било: путеви, могу слободно да кажем били су ужасни. Да није било неколико лаганих кола, које смо довели са нама, никада не бисмо успели да пребацимо већину рањених. Сви наши возачи су биле жене. Били су у потпуности женска бригада, с изузетком неколико српских војника, који нису били способни да буду у борбеним редовима, а радили су као наши болничари, и господин Стебинг, професор са Единбург универзитета, који је био задужен за опрему, и који је управо написао врло интересантну књигу ‘На српском фронту’ (At the Serbian Front). У женском особљу било је неколико Аустралијанки: укључујући др Мери де Гарис из Мелбурна (која је преузела моје место руковођења јединице), др Лилијан Купер из Бризбена, госпођица Бедфорд из Бризбена, госпођица

Стерлинг из Аделаиде, госпођа Инглис из Мелбурна. Ове и све остале жене су обавиле диван посао, и ја морам да одам посебно поштовање њиховој оданости и пожртвовању.“⁽⁸⁾

Болница под артиљеријском ватром... „Срби су се борили са Бугарима кад смо ми стигли. Било је то управо пре битке за Кајмакчалан, где смо били једина болница која се бринула за рањене. Санирали смо само најтеже случајеве и сваки кревет, који смо имали био је увек попуњен. Остали рањеници су након третмана пребачени возом у општу болницу. Основна болница је задржала свој положај поред језера Острово, али завојшта и транспорт су, наравно, увек били на фронту. Целокупна болница је била смештена испод шатора, па је тако за време зиме било јако хладно. Недељу дана пре него што сам отишла, болница је била засута непријатељском ватром, а били смо још једном раније бомбардовани. Сматрам да Бугари никад нису злонамерно и са предумишљајем гађали нашу болницу. Мислим да је то увек био несрећни случај. Морам да се присетимо да смо били на самом фронту, са најбољим избором за нашу болницу, а понекад се догађало да је складиште за муницију било постављено близу нас па смо и ми тако страдали.“⁽⁸⁾

Карактер Срба... „Срби ми се допадају. Они су шармантни људи, пуни захвалности за све што смо учинили за њих. Они су много одани Енглезима у које имају скоро дечије поверење. Сматрам да су они нација, која пуно обећава. Називали су их Ирцима Балкана, и лице пуно на Ирце, посебно по својој топлини срца. Срела сам престолонаследника Принца Александра и јако ми се допао. Он говори француски течно. Јако је интересантан човек. Срби су много окаљани. Сматрам да свако ко их је познавао преко књига имао је потпуно погрешну слику о њима. Мислим да је постојало једно опште мишљење да су они полудивљаци, многи кољаши. Они су много цивилизованији него што би човек помислио. Имају сву источњачку љубав, која буди интересовања; срдачни људи, и моје срце је са њима, јер њихову судбину је немогуће описати. Растурене породице, раздвојене и поцепане на све стране. Очеви не знају судбине својих жена и деце, сестре одвојене, можда се никада више неће видети на овом свету, исто је са браћом, љубавима и женама. Све то је јако потресно. Срби су дивни борци. На самом почетку рата били су добро организовани и одупрли су се Аустријанцима.“⁽⁸⁾

Без обзира на све дилеме и искушења, својим ставом показала је независност и професионалну одговорност и одбила прилагођавање на „конвенционална очекивања“ женског рода. У време када су лекарке биле ретке, да би се разликовале од доктора, жене су добиле назив „woman doctor“. Међу ретким „woman doctor“, стајала је једна LADY DOCTOR, која је заслужно носила ово звање од Пацифика до Балкана. Као лекарка највећи део живота провела је у Велингтону, на Новом Зеланду. Старост и пензију никад није прихватила као крај каријере, била је особа бистрог ума и са осамдесет пет година изучавала је нуклеарну физику. Тишину

самовања или боље речено тиховања, поделила је са мачком Марком Полом, коме је дала име у знак сећања на своје пловидбе Медитераном.

Литература

1. Димитријевић Брана, „У контејнеру“ записи српског војног хирурга 1916-1918, Београд, 2001.
2. Cesil & Celia Manson, Doctor Agnes Bennett, Michael Joseph, London, 1960.
3. Stebbing, Edward, At the Serbian Front in Macedonia, John Lane & Bodley Head, London, 1917.
4. Рувидић, М. Жарко, Евакуација рањеника при заузећу Кајмакчала 1916, Србија, Ратник, 1921.
5. Frenklin, Stella Miles, Ne mari ništa (It Matters Not), Mitchel Library, Sydney, Australia.
6. Mc Laren Eva Shaw, the History of the Scottish Women's Hospitals, London, 1919.
7. Popović Filipović, Slavica, Za hrabrost i humanist, Bolnice škotskih žena u Srbiji i sa Srbima za vreme Prvog svetskog rata 1914-18. godine, Signature, Beograd, 2007.
8. An Intreview with dr Agnes Bennett, 'Sydney Morning Herald', 26. December 1917.

